

ОСОБЛИВОСТІ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

FEATURES AND CHARACTERISTICS OF THE PARTY SYSTEM OF UKRAINE

Палінчак М.М.,

*доктор політичних наук, професор,
декан факультету міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету*

Лешанич М.М.,

*викладач кафедри міжнародної політики
Ужгородського національного університету*

Форма правління, яка нині притаманна Україні (напівпрезидентська форма правління у парламентсько-президентському форматі), позитивно впливає на розвиток партійної системи та багатопартійності загалом. Водночас наголосимо, що попри те, що Україна напівпрезидентська республіка, де уряд має формуватись на партійній основі, особа Президента і надалі залишається навіть не ключовою, а домінуючою у політичній системі. Тому президентські вибори в Україні мають визначальний вплив як на розстановку суспільно-політичних сил у країні, так і на партійну систему, а відтак і на розклад сил на парламентських виборах.

У статті проаналізовано особливості формування партійної системи за М. Дюверже.

У роботі проаналізовано значення понять «інституціоналізація», «інституціоналізація політичної партії» та «інституціоналізація партійної системи».

Описано поняття «інституціоналізація партій». Основні завдання правової інституціоналізації політичних партій, за Т. Бевз.

У статті проаналізовано інституціоналізацію політичних партій і партійної системи. В роботі зазначено, що одними з перших, хто зробив спробу визначити поняття «інституціоналізація партійних систем», були С. Мейнверінг і Т. Скаллі (1995 р.).

У статті проаналізовано праці таких вчених та дослідників у рамках теми дослідження, як Г. Голосов, В. Григорьев, А. Колодій, А. Кинев, А. Любарев, В. Лебедюк, Ю. Мацієвський, В. Меркель та інші.

У статті проаналізовано особливості та напрями правової регламентації діяльності політичних партій: визначення місця та ролі політичних партій у суспільстві та державі; порядок створення та розпуску політичних партій; забезпечення ефективної участі у виборчих процесах; фінансування політичних партій.

У статті описано аналіз критеріїв інституціоналізації політичних партій та їх складники, охарактеризовано основні суспільно-політичні чинники, що впливали і впливають на еволюцію партійної системи України на різних етапах її розвитку, особливості формування партій в Україні та описано виборчу систему в Україні.

Ключові слова: політика, держава, політична система, Україна, європейський досвід.

The form of government that is currently typical of Ukraine (semi-presidential form of government in a parliamentary-presidential format) has a positive effect on the development of the party system and multiparty system in general. At the same time, it should be noted that despite the fact that Ukraine is a semi-presidential republic, where the government should be formed on a party basis, the President still remains not even key, but dominant in the political system. Therefore, the presidential election in Ukraine has a decisive influence on the distribution of socio-political forces in the country and on the party system, and thus on the distribution of forces in parliamentary elections.

The article analyzes the peculiarities of the formation of the party system according to M. Duverger.

The meaning of the concepts "institutionalization", "institutionalization of a political party" and "institutionalization of the party system" are analyzed in the paper.

The definition of the concept of "institutionalization of parties" is described. The main tasks of legal institutionalization of political parties according to T. Bevez.

The institutionalization of political parties and the party system is analyzed in the article. The paper notes that S. Mainvering and T. Scully (1995) were among the first to attempt to define the concept of "institutionalization of party systems".

The works of scientists and researchers within the research topic is analyzed in the article, among them G. Golosov, V. Grigoriev, A. Kolodiy, A. Kinev, A. Lyubarev, V. Lebedyuk, Y. Matsievsky, V. Merkel and others.

The features and directions of legal regulation of political parties: determining the place and role of political parties in society and the state; the procedure for establishing and dissolving political parties; ensuring effective participation in electoral processes; financing of political parties are analyzed in the article.

The analysis of the criteria for institutionalization of political parties and their components are described in the article. The main socio-political factors that have influenced and continue to influence the evolution of the party system of Ukraine at different stages of its development are described in the paper. Features of party formation in Ukraine. The electoral system in Ukraine is described in the article.

Key words: politics, state, political system, Ukraine, European experience.

Постановка проблеми. У сучасній політичній науці існує два основних підходи до визначення партійної системи, які пов'язані з відношенням до оточуючого середовища. Сутність першого підходу полягає в тому, що партійну систему визначають не тільки як взаємини між партіями, а й як відносини партій з державою та іншими політичними інститутами країни. Прихильники цього підходу включають у визначення партійної системи взаємозв'язок партій з різними політичними, громадськими інститутами, а також взаємодію між партіями та громадянами держави, інтереси яких покликані представляти партії. Іншими словами, у визначення партійної системи включається середовище, що оточує партійну систему. Цей підхід, на наш погляд, можна позначити як розуміння партійної системи в широкому сенсі слова, за якого партійна система характеризується не тільки взаємовідносинами самих партій, а й їх взаємодією з державою та іншими елементами політичної системи, а також з громадянами.

Сутність другого підходу полягає в тому, що партійна система розглядається як взаємовідносини між партіями, без включення в поняття партійної системи зв'язків з іншими політичними та громадськими інститутами. У визначення партійної системи не включається «середовище». Цей підхід можна окреслити як розуміння партійної системи у вузькому сенсі слова. Партійна система являє собою сукупність відносин між діючими політичними партіями з питань боротьби за владу або співпраці, впливу на владу та її здійснення.

Представником цього підходу є М. Дюверже. На його думку, в кожній країні протягом більш-менш тривалого періоду число партій, їхня внутрішня структура, ідеологія, відносні розміри, альянси, типи опозиції набувають певної стабільності. Цей стабільний ансамбль й утворює систему партій. Під партійною системою М. Дюверже розумів всі партії країни, що діють на основі відносно стабільних зв'язків [3].

М. Дюверже вважав, що партійна система формується в результаті взаємодії численних і комплексних факторів, серед яких можна виділити загальні та специфічні. До загальних він відносив соціально-економічні, ідеологічні та технічні. До специфічних – вплив політичного режиму та виборчої системи [6, с. 277–278].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цю тематику досліджували багато вітчизняних та зарубіжних авторів, зокрема: Г. Голосов, В. Григорьев, А. Колодій, А. Кинев, А. Любарев, В. Лебедюк, Ю. Мацієвський, В. Меркель, А. Круассан та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Ми вважаємо, що партійну систему можна визначити як існуючу в країні сукупність партій, їх взаємовідносини

і взаємозв'язки у вигляді конкуренції чи співпраці, які сприяють утворенню ефективного зворотного зв'язку між суспільством і державою. Партійна система являє собою інституційну систему (порядок) діючих у країні політичних партій.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Дослідити характеристику та особливості партійної системи України та європейський досвід.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перейдемо до розгляду понять інституціоналізація, інституціоналізація політичної партії та інституціоналізація партійної системи.

У загальному вигляді під інституціоналізацією розуміється процес формування якихось нових державних і громадських інститутів як стійких форм організації діяльності людей; процес закріплення норм, правил, статусів і ролей, приведення їх у систему, яка здатна діяти заради задоволення суспільної потреби. Інституціоналізація – це процес утворення набору правил, що задають контекст людського співіснування і взаємодії [9, с. 20]. Створення інститутів, їх зміцнення, стабілізація і вкорінення в суспільстві являють собою сукупність подій, які прийнято іменувати інституціоналізацією [4, с. 20–21].

Отже, інституціоналізація – це процес, результатом якого є поява інституту. В нашому разі – політичних партій і партійних систем. Крім того, інституціоналізацією може бути закріплення, вкорінення і стабілізація вже наявних інститутів у суспільстві. Поняття інституціоналізації передбачає закріплення певної практики або галузі суспільних відносин у вигляді закону, соціальної норми, прийнятого порядку.

Процес інституціоналізації політичних партій можна трактувати як перетворення політичних партій із звичайної асоціації на повноцінний конституційно-правовий інститут. Інституціоналізація політичних партій – це визнання їх необхідності, позитивності, функціональності як владою, так і суспільством [6, с. 112].

Інституціоналізація політичних партій проявляється у, по-перше, конституюванні, тобто включенні до конституції основних принципів статусу політичних партій; по-друге, у законодавчій інституціоналізації, внаслідок якої правове становище партій набуває подальшого регулювання у законі [5, с. 206].

До основних завдань правової інституціоналізації політичних партій, на думку Т. Бевз, слід віднести: 1) юридичне закріплення й уточнення статусу політичних партій, їх ролі і місця в політичній системі; 2) досягнення правовими засобами організаційної стійкості політичних партій і їх активної участі в політичному житті; 3) визначення порядку взаємодії партій з органами державної влади й іншими суспільними об'єднаннями; 4) створення умов, що

забезпечують контроль держави за діяльністю політичних партій [1, с. 35].

Таким чином, головними, на нашу думку, є такі напрями правової регламентації діяльності політичних партій: 1) визначення місця та ролі політичних партій у суспільстві та державі; 2) порядок створення та розпуску політичних партій; 3) забезпечення ефективної участі у виборчих процесах; 4) фінансування політичних партій.

Часто інституціоналізація політичних партій безпосередньо пов'язується тільки з їх правовим оформленням і регулюванням. При цьому не можна не враховувати той факт, що партія – це передусім політичний інститут. Отже, поняття інституціоналізації політичних партій має ширше значення, яке включає в себе і процес створення інституту політичної партії. Таким чином, некоректно ототожнювати правове регулювання діяльності політичних партій з їх інституціоналізацією. Політична і правова інституціоналізації – це різні форми одного процесу. Тому під правовою інституціоналізацією політичних партій розуміється процес формування державою нормативних типів її діяльності, а під політичною інституціоналізацією – процес їх структурно-функціонального становлення та розвитку у ролі такого, що має власні системні якості як політичний інститут. За визначенням К. Джанди, інституціоналізація партій – це ступінь, з яким партія матеріалізується в щось конкретне в суспільній свідомості, в результаті чого вона існує незалежно від власних лідерів, регулярно залучаючись до значимих моделей поведінки [18, с. 95].

Тобто вести мову про політичну партію як повноцінний політичний інститут, на думку Г. Зеленько, можна лише за умови, якщо партія бодай з різною результативністю (стає парламентською або залишається поза парламентом), але виконує типові для політичної партії функції. Це проявляється у її взаємодії з різними політичними акторами, інститутами, ставленням (рівнем довіри) до партій з боку громадян, а також суто формальними ознаками – партійна інфраструктура, чисельність тощо [5, с. 208].

До головних функцій політичних партій (які, власне, і роблять їх інституціоналізованими структурами) ми відносимо боротьбу за владу у представницьких органах шляхом участі у виборах та участь у виконавчих органах влади для реалізації виборчих програм. Якщо ж партія не виконує цих головних функцій, то про неї можна говорити як про субінститут або псевдоінститут.

Щодо аналізу інституціоналізації політичних партій і партійної системи, то українська дослідниця А. Колодій робить такі застереження. По-перше, не можна ототожнювати інституціоналізацію з близьким, але не ідентичним поняттям стабілізації, особливо якщо останню розуміють просто як

тривале існування певних партій та/чи партійних блоків. Інституціоналізація – значно ширше поняття; вона неможлива без визнання та поцінування певної практики чи організації суспільством. По-друге, інституціоналізацію не можна розуміти як формалізацію партій, їх офіційне визнання шляхом реєстрації та легалізації. Необхідно брати до уваги формальну та неформальну інституціоналізацію, їх можливе збігання або, навпаки, різновекторність, коли юридично встановлені демократичні правила утворення і функціонування партій (як і будь-яких інших організацій та установ) нівелюються під тиском визнаних у впливових суспільних середовищах неформальних правил гри протилежного змісту. І, по-третє, потрібно розрізняти інституціоналізацію партій й інституціоналізацію партійних систем: перший процес хоча й створює базу, з якої розпочинається другий, але в другому важливу роль відіграє інституціоналізація інтеракцій між партіями, отже ці процеси не тотожні [7, с. 136].

Інституціоналізація партійної системи розпочинається з існування взаємодії між партіями. У разі інституціоналізації партійної системи взаємини між партіями повинні бути реальними, що може проявлятися у співпраці, суперництві, конкуренції, боротьбі між партіями, утворенням коаліцій, неформальних домовленостей (наприклад, не критикувати один одного під час виборчої кампанії тощо). Навіть більше, інституціоналізація партійної системи знижує невизначеність політичних результатів (йдеться про прогнозованість суспільно-політичних процесів).

Одними з перших, хто зробив спробу визначити поняття «інституціоналізація партійних систем», були С. Мейнверінг і Т. Скаллі (1995 р.). Вони визначили інституціоналізацію партійної системи як «процес, за якого партії стають стабільними і впливовими, якщо не універсально прийнятними. Політичні актори формують очікування і відповідно поведінку, засновану на припущенні, що наявні на цей час загальні риси і норми організації переважатимуть і в найближчому майбутньому» [14, с. 87].

Таким чином, інституціоналізацію партійної системи можна визначити як процес, результатом якого є не тільки становлення політичних партій як повноцінного інституту політичної системи, але й у набутті стійкості (інституціональності) відносин і зв'язків між самими партіями. Як вважає Я. Пляйс, «будівля ефективної партійної системи, що являє собою сукупність діючих у країні легальних партій, не може бути побудована, якщо в ній немає необхідного будівельного матеріалу (будівельних блоків). Звідси випливає, що без партій, які якраз і являють собою ці будівельні блоки, не може бути й мови про зведення партійної системи. Характерними атрибутами інституціоналізації партійної системи виступають

стабільність правил і норм, які зумовлюють діяльність політичних партій та міжпартійну конкуренцію. Інституціоналізація партійної системи – це процес, за допомогою якого моделі міжпартійної конкуренції і взаємодії стають звичайним, повсякденним, передбачуваним явищем, стабільним у часі» [10, с. 22].

Таким чином, утворюється структура результатів електоральної конкуренції, яка характеризується такими параметрами, як розмір (кількість партій в парламенті) і форма (сила партій і конфігурація правлячої коаліції). Якщо така структура відтворюється протягом декількох електоральних циклів, то таку партійну систему можна визнати консолідованою (або ж інституціалізованою) [2, с. 142].

Аналізуючи процеси інституціалізації політичних партій і партійних систем, слід зупинитись на вивченні їх критеріїв. Саме поняття «критерій» можна визначити як ознаку, на підставі якої проводиться оцінка, аналіз, порівняння, виявляється ступінь розвитку того чи іншого явища або процесу. На практиці критерій не може мати жорсткий, однозначний характер, оскільки існує фактор ймовірної зміни умов. Критерій повинен бути досить розгорнутим, включати в себе певні компоненти, одиниці виміру, які дозволять немов би «заміряти» межі соціально-політичної дійсності. Крім того, не можна судити про інституціалізацію політичних партій і партійних систем за одним критерієм. Потрібно застосовувати сукупність критеріїв, яка зможе дати справедливу оцінку політичній дійсності.

Для того щоб виділити критерії інституціалізації партійних систем, необхідно спочатку дати аналіз критеріїв інституціалізації політичних партій, оскільки процес інституціалізації партійної системи включає в себе інституціалізацію політичних партій. Але в реальності досить складно чітко розмежувати критерії інституціалізації політичних партій від критеріїв інституціалізації партійних систем, оскільки по суті це один процес. Значимо, що критерії можуть мати умовний характер, оскільки одні категорії можуть бути частиною інших.

С. Хантінгтон, який вивчав інституціалізацію політичних інститутів, виділяє чотири критерії цього процесу:

– адаптивність (як функціональна, так і за викликами середовища). Чим більш адаптивна організація, тим вищий рівень її інституціалізації, і навпаки. Адаптивність являє собою набуту характеристику політичної організації, яка залежить від впливу навколишнього середовища і віку організації. Чим більше вимог надходить від навколишнього середовища і чим старша організація, тим вона більш адаптивна;

– складність (вона визначається наявністю різних елементів, підсистем і функцій, які забез-

печують стабільність). Чим складніша організація, тим вище рівень її інституціалізації; організація, яка переслідує багато цілей, більшою мірою здатна адаптуватися до втрати будь-якої однієї з цілей, ніж організація, що переслідує одну мету;

– автономія (існування незалежно від інших соціальних груп). Автономія – це структурна незалежність партії від інших інститутів і організацій, що діють всередині або за межами країни;

– згуртованість (злагоженість роботи елементів всередині цієї організації). Чим більше згуртована організація, тим вищий рівень її інституціалізації, і навпаки [12, с. 109–114].

Ці критерії можна віднести як до інституціалізації політичних партій, так і партійної системи загалом. Слід зазначити, що критерії С. Хантінгтона є універсальними і такими, які складно піддаються вимірюванню.

Питання виокремлення критеріїв інституціалізації партій і партійних систем досліджувались у працях таких відомих вчених, як Р. Роуз і Т. Макі [17], В. Рендел і Л. Свасенд [16], А. Мелешевич [15], С. Майнверінг і Т.Р. Скаллі [14], К. Джанд [13] та інших.

Наприклад, Р. Роуз і Т. Макі вважають, що «партія інституціалізована, якщо брала участь у більше як трьох національних виборах. Якщо партія не змогла цього досягти, її не можна назвати такою, що зміцнилася. Вона ефемерна». Таким чином, як критерій інституціалізації можна брати участь партії у виборах, частоту цієї участі. При цьому партія повинна не просто брати участь у виборах, а мати змогу подолати загороджувальний бар'єр / набрати відповідну кількість голосів виборців [17].

До основних суспільно-політичних поділів, що впливали і впливають на еволюцію партійної системи України на різних етапах її розвитку, належать: а) поділ у координатах комуністичні / демократичні сили на початковому етапі становлення української державності; б) соціально-економічний поділ (поділ «бідні» / «багаті»); в) підтримка / опозиційність до правлячого режиму; г) соціокультурний поділ. Актуалізація соціокультурного поділу, на думку вітчизняних фахівців, пов'язана з діяльністю регіональних політичних еліт, котрі для отримання електоральних дивідендів свої виборчі месиджі й гасла формували на протиставленні ціннісних характеристик західної та східної України.

Зуважимо: якщо до президентських виборів 2004 р. соціокультурний поділ хоч і відображався на результатах виборів, але був одним із чинників структурування партійної системи, то під час виборчої кампанії 2004 р. він став основним фактором впливу на її конфігурацію. Відтак розподіл голосів виборців на парламентських виборах 2006, 2007, 2012 рр. та президентських виборах

2010 р. повторював конфігурацію голосування на президентських виборах 2004 р. [11, с. 83–92].

Висновки. Український парламент після Революції Гідності (2013–2014 рр.), а також дострокових виборів Президента ухвалив рішення про повернення до Конституції зі змінами від 8 грудня 2004 р. Форма правління знову стала парламентсько-президентською.

Зміна форм правління не могла не позначатися на форматі партійної системи й електоральних про-

цесах. Найбільшу впливовість у різний період мали партії, пов'язані з особою Президента та Прем'єр-міністра України (Партія регіонів (В. Янукович), ВО «Батьківщина» (Ю. Тимошенко), Народний Союз «Наша Україна», ПП «Наша Україна» (В. Ющенко), ПП «Народний фронт» (А. Яценюк), ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» (П. Порошенко). Змінювалась і вагомість виборів залежно від того, якими вони були – «першого» чи «другого» порядку [8, с. 64–66].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бевз Т. Институціоналізація політичних партій як процес. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2011. № 3(53). С. 31–45.
2. Гайворонский Ю. Консолидация партийных систем в контексте трансформации электорального пространства и политических режимов. На примере стран Балканского региона. *Полития*. 2014. № 2. С. 141–154.
3. Дюверже М. Политические партии [Пер. с франц]. Москва : Академический Проект, 2000. 538 с.
4. Зазнаев О.И. Вторая молодость «долгожителя»: концепт «политический институт» в современной. *Проблемы политической науки*. Казань: Центр инновац. технологий, 2005. 235 с.
5. Зеленько Г. Співвідношення процесів правової та політичної інституціоналізації політичних партій: українська практика. *Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 24–25 листопада 2011 р. Київ : ІПіЕНД, 2012. С. 205–221.
6. Исаев Б.А. Теория партий и партийных систем : Учебное пособие. Москва : Аспект Пресс, 2008. 367 с.
7. Колодій А. Багатопартійність і демократизація: висхідні та низхідні тренди в роки незалежності. *Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 24–25 листопада 2011 р. Київ : ІПіЕНД, 2012. С. 133–149.
8. Манайло-Приходько Р. Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України : дис. ... к. політ. Наук : 23.00.02 / Львів, 2018. 292 с.
9. Меркель В., Круассан А. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях. *Политические исследования*. 2002. № 2. С. 18–35.
10. Пляйс Я. Партии и партийные системы в современной России. *Власть*. 2003. № 12. С. 19–24.
11. Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті / за ред. Ю. Якименка. Київ : Центр Разумкова, 2017. 428 с.
12. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. Москва : Прогресс-Традиция, 2004. 436 с.
13. Janda K.. Political Parties: A Cross-National Survey. New York : *The Free Press*. 1980. 178 p.
14. Mainwaring S., Scully T. R. Building Democratic Institutions: Party Systems in Latin America. Stanford University Press, 1995. 578 p.
15. Meleshevich A. Party Systems in Post-Soviet Countries: a Comparative Study of Political Institutionalization in the Baltic States, Russia and Ukraine. New York: Palgrave Macmillan, 2007.
16. Randall V., Svasand L. Party institutionalization in new democracies. *Party Politics*. 2002. Vol. 8. № 1. P. 12–24.
17. Rose R., Mackie T. M. Do Parties Persist or Fail? The Big Trade-Off Facing Organizations . When Parties Fail: Emerging Alternative Organizations / Ed. by K. Lawson and P. H. Merkl. Princeton : Princeton University Press, 1988.
18. Джанда К. Сравнение политических партий: исследование и теория. *Современная сравнительная политология* : хрестоматия. Москва : Московский общественный научный фонд, 1997. С. 84–143.